

**Waldemar A. Gorzym-Wilkowski,
Andrzej Miszczuk**

**Wpływ granicy na przemiany sieci
miast pogranicza
polsko-białorusko-ukraińskiego**

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia 5, 202-212

1998

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

łeczno-gospodarczych i historycznych. Układ krain przyrodniczo-geograficznych jest tutaj równoleżnikowy. Południowy pas tworzą: Wyżyna Lubelska z Roztoczem i Wyżyna Wołyńska, środkowy i północny natomiast, to: fragment Niziny Mazowieckiej, Polesie Zachodnie, Wschodnie i Wołyńskie, a północna, najbardziej wysunięta część obwodu brzeskiego (rejon Baranowicz), zaliczana jest już do Wyżyny Nowogródzkiej. Południkową oś obecnego pogranicza stanowi Bug. Posiada on jednak stosunkowo niewielkie dorzecze, składające się z małych rzek i strumieni. Największym ze wschodnich dopływów jest poleski Muchawiec, wpadający do Bugu w Brześciu, największym zaś zachodnim – Krzna, płynąca przez południowe Podlasie i kończąca swój bieg prawie naprzeciwko ujścia Muchawca, kilka kilometrów poniżej Brześcia. Zachodni skraj omawianego obszaru leży bezpośrednio w zlewni środkowej Wisły, do której wody odprowadza przede wszystkim Wieprz. Na wschodzie z kolei wielki obszar zajmuje dorzecze Prypeci, z głównymi dopływami – Styrem, Jasiołdą i Stochodem.

Warunki rozwoju osadnictwa są tutaj zróżnicowane – na północy dominują dość słabe gleby, dużo lasów, bagien i innych obszarów niemożliwych lub trudnych do zagospodarowania. Południe natomiast to z kolei dobre gleby, ale często także bardzo głęboko zalegające wody podziemne, utrudniające zakładanie i rozwój skupisk osadnictwa.

Historycznie rzecz ujmując, powstała na omawianym obszarze po drugiej wojnie światowej szczelna granica państwowa, stanowiąca silną barierę absorbującą niemal wszelkie ewentualne kontakty gospodarcze i społeczne, jest w swoim obecnym przebiegu zjawiskiem całkowicie nowym. W ciągu ostatnich kilkuset lat tereny należące obecnie do trzech różnych krajów leżały przeważnie w granicach jednolitych struktur państwowych – tj. przede wszystkim Rzeczypospolitej Polskiej lub Cesarstwa Rosyjskiego.

W okresie tworzenia się podstaw współczesnej gospodarki na terenach tych istniała pełna swoboda przepływu ludzi i kapitału. Od roku 1850, kiedy to Królestwo Polskie zostało włączone do obszaru celnego Rosji, do roku 1939 jedynymi przeszkodami w normalnej wymianie były bariery przyrodnicze i infrastrukturalne, a także okresowo działania wojenne.

Skutkiem wielowiekowego pozostawania we wspólnych państwach było m.in. silne przemieszanie etniczne i utrwalające się powiązania pomiędzy poszczególnymi ośrodkami osadnictwa. Wyrazem tych powiązań były m.in. ciągi komunikacyjne – dość liczne jak na trudne warunki terenowe i generalnie niski poziom gospodarczy tych ziem. Pomiędzy głównymi miastami wschodniej i zachodniej strony Bugu zostały przeprowadzone zarówno drogi, jak i linie kolejowe. Istniało

także wiele lokalnych połączeń drogowych przez Bug, obsługiwanych przez małe, z reguły drewniane mosty na tej rzece.

Obszar obecnego pogranicza w okresie II Rzeczypospolitej należał w większości do 3 województw: lubelskiego, poleskiego i wołyńskiego. Północno-wschodnia część obecnego obwodu brzeskiego leżała w województwie nowogródzkim, a północno-zachodni skraj dzisiejszego województwa białkopodlaskiego – w województwie warszawskim. Był to w przeważającym stopniu region rolniczy, o niewielkiej liczbie ośrodków miejskich i słabym przemyśle – również w znacznej części związanym z miejscowymi surowcami rolnymi i leśnymi. Większe zakłady innych gałęzi funkcjonowały głównie po zachodniej stronie Bugu (Lublin, Biała Podlaska), gdzie ponadto w II połowie lat 30. zaczęto lokować część Centralnego Okręgu Przemysłowego. Największym miastem tego terenu był Lublin, liczący według spisu powszechnego z roku 1931 – 112,3 tysięcy mieszkańców (tabela 1 – w załączniku). Następne pod względem wielkości były także stolice województw – poleskiego, czyli Brześć (50,7 tysięcy) i wołyńskiego – Łuck (35,6 tysięcy). W porównaniu z ośrodkami innych województw miasta te były (może poza Lublinem) małe – szczególnie, gdy weźmie się pod uwagę znaczne obszary obsługiwanych przez nie województw. Inne, poza ośrodkami wojewódzkimi, miasta na tym obszarze były także słabe. W roku 1931 istniało tutaj tylko 18 miast liczących powyżej 10 tysięcy mieszkańców – 10 po zachodniej i 8 po wschodniej stronie Bugu. Na zachód od Bugu Lublin był całkowicie dominującym miastem, położonym stosunkowo centralnie wobec terenu województwa, natomiast największym ośrodkiem wspomagającym był Chełm, mający 29,1 tysięcy mieszkańców. Wobec położonego na skraju swojego województwa Łucka rolę wspomagającą pełnił Kowel (27,6 tysięcy), a wobec również położonego ekscentrycznie Brześcia – Pińsk (31,9 tysięcy) oraz – choć położone wówczas w innym województwie – Baranowicze (22,8 tysięcy). Udział ludności miejskiej był we wszystkich trzech ówczesnych województwach niższy od (również niewysokiego) wskaźnika dla całej Polski, wynoszącego 27,6%. W województwie lubelskim mieszkańcy miast stanowili 18,9% mieszkańców, w poleskim – 13,6%, a w wołyńskim – 12,1%. Przy czym, o ile w województwie lubelskim na 1 km² przypadało w roku 1931 – 80 osób (czyli niewiele mniej niż w całym kraju – 83 osoby), to w województwie wołyńskim 57, a w poleskim tylko 31!

Kształt osadniczy omawianego obszaru, w tym hierarchia sieci miejskiej, niewątpliwie nie był najkorzystniejszy z punktu widzenia racjonalnej obsługi przestrzeni. O ile jeszcze w województwie lubelskim sieć miast była stosunkowo gęsta, zróżnicowana wielkościami i dynamiczna,

to na wschód od Bugu, a zwłaszcza na Polesiu miasta były najczęściej słabe, pogrążone w zastoju demograficznym i gospodarczym. W roku 1931 niektóre z nich (Kobryń, Pińsk) w niewielkim stopniu przekroczyły liczbę mieszkańców z roku 1897 (rosyjski spis powszechny), podczas gdy Lublin zdążył w tym okresie wzrosnąć 2,8-krotnie, Łuck – 2,9-krotnie, a Brześć 1,6-krotnie.

Główne ośrodki miejskie wschodniej części analizowanego obszaru znajdują się na południu (Łuck, Kowel, Włodzimierz Wołyński) i zachodzie (Brześć n/Bugiem). Z racji zarówno swej wielkości, jak i położenia one właśnie miały najściślejsze kontakty z miastami leżącymi na zachód od Bugu. Przy czym niewątpliwie centralne oddziaływanie ośrodków miejskich musiało oczywiście w wielu miejscach przekraczać barierę tej rzeki. Tak np. położony tuż nad Bugiem Brześć, choć nie leżał po obydwu stronach rzeki (z wyjątkiem części twierdzy), to jednak dominował pod względem liczby ludności (3-krotnie) i siły oddziaływania nad Białą Podlaską. Z kolei stosunkowo niewielka (8,5 tysiąca mieszkańców), ale nie mając „konkurencji” po wschodniej stronie Bugu, Włodawa stanowiła węzeł miejski dla terenów położonych dość symetrycznie na obydwu brzegach. Sprzyjało temu zresztą dobre połączenie drogowe i kolejowe ze stacją Włodawa położoną na wschodnim brzegu. Mniej jednostronne, choć również zauważalne, było także oddziaływanie Włodzimierza Wołyńskiego na rejon 2-krotnie mniejszego i również mającego dobre połączenie drogowo-kolejowe Hrubieszowa.

Istniejące powiązania regionalne, a także lokalne prowadziłyby niewątpliwie do stopniowego przełamania lub przynajmniej dalszego obniżania naturalnej bariery, jaką stanowił Bug. Rzeka była oczywiście granicą województw, zatem tworzyła wyraźną barierę dla dyfuzji związanych z funkcjami rejonizowanymi, lecz nawet ten status formalny wynikał raczej z uwarunkowań historycznych. Od roku 1809 tędy właśnie przebiegała wschodnia granica Królestwa Polskiego. W dwudziestoleciu międzywojennym, pod wpływem obserwacji realnego funkcjonowania osadnictwa, powstało szereg koncepcji (autorskich lub nawet oficjalnych) nowego podziału administracyjnego Polski, odchodzących od zasady traktowania środkowego odcinka Bugu jako granicy między województwami. Autorzy poszczególnych – różniących się zresztą między sobą projektów – wskazywali na potrzebę dostosowania przebiegu granic międzywojewódzkich do przestrzennego układu regionów i subregionów węzłowych, kształtujących się wokół bardziej znaczących miast tego obszaru. Już w latach dwudziestych zaczął być kwestionowany podział administracyjny kraju ustalony w roku 1921. Wśród szeregu pojawiających się propozycji zmian były propozycje przyłączenia do województwa lubel-

skiego zachodnich skrawków Wołynia – zwłaszcza ówczesnego powiatu lubomelskiego (pozostającego w zasięgu oddziaływania Włodawy i Chełma), ale także włodzimierskiego, a nawet powiatu brzeskiego w województwie poleskim (z jednoczesnym przeniesieniem stolicy tego województwa do centralnie położonego Pińska). Powstawały także koncepcje utworzenia województwa (bełskiego lub lubelsko-bełskiego) osadzonego prawie symetrycznie po obydwu stronach środkowego Bugu.

Zmiany polityczne spowodowane drugą wojną światową, a w szczególności podział omawianego obszaru pomiędzy dwa komunistyczne państwa, oddzielone prawie szczelną granicą, spowodowały gwałtowne i prawie całkowite zerwanie więzi pomiędzy poszczególnymi obszarami i centrami sieci osadniczej. W wielu wypadkach podzielone zostały także obszary oddziaływania, zaplecza ośrodków osadnictwa. Na obecnym wschodnim pograniczu nie było co prawda – jak w wypadku polskiej granicy zachodniej – miast, których jednolity układ urbanistyczny obejmowałyby obie strony aktualnej granicy. Jednakże we wspomnianych przypadkach Brześć, Włodawy i Hrubieszowa granica odcięła tereny bezpośrednio podmiejskie, stanowiące dotychczas fragmenty obszarów rynkowych tych ośrodków. Część istniejących przez wiele dziesięcioleci powiązań drogowych i kolejowych (z mostami na Bugu) została zlikwidowana, a po stronie wschodniej wręcz zatarta (np. połączenie kolejowe i drogowe na trasie Chełm – Brześć, z mostem we Włodawie). W okresie komunistycznym na obszarze środkowego Bugu istniało tylko jedno szerzej dostępne przejście graniczne, kolejowe i drogowe: Terespol–Brześć. Nie miało ono jednak istotnego znaczenia gospodarczego dla tego regionu, z racji poddania produkcji i obrotu towarowego w obu krajach scentralizowanemu nadzorowi państwa.

W pierwszym okresie powojennym zasadniczy wpływ na stan sieci miejskiej miało oczywiście nie tylko wyznaczenie na Bugu nowej granicy państwowej, ale przede wszystkim sama wojna i jej następstwa. Zarówno miasta, jak i tereny wiejskie tego obszaru przeżyły w latach 1939–1944 liczne represje. Tereny na wschód od Bugu zostały dotknięte sowieckimi wywózkami, szczególnie ludności polskiej na Syberię w latach 1940–1941. Na całym zaś obszarze hitlerowskie Niemcy wyniszczyły znaczną część ludności – zwłaszcza żydowskiej (miało to szczególnie katastrofalne skutki w miastach, gdzie – we wszystkich trzech przedwojennych województwach – ludność żydowska stanowiła ponad 40% mieszkańców). Ponadto z ziem, które weszły w skład ZSRR, nastąpiły dwie fale „repatriacji” Polaków: w latach 1944–1950 i 1956–1960. Wystąpiły również, choć na mniejszą skalę, migracje ludności białoruskiej i ukraińskiej w odwrotnym kierunku.

W wyniku strat wojennych i przemieszczeń ludności jeszcze w latach 1959–1960 (tj. w momencie spisów powszechnych w ZSRR i PRL) wiele miast miało mniejszą liczbę ludności niż w roku 1931. W obecnym obwodzie brzeskim aż w połowie miast, istniejących w roku 1931 (tj. w 8 z 16), liczba mieszkańców w roku 1959 nie osiągnęła wielkości z roku 1931. Podobnie było w obwodzie wołyńskim. W polskiej części pogranicza również wiele miast odczuwało negatywne skutki wojny. W obecnym województwie białkopodlaskim na 7 miast istniejących w roku 1931, jeszcze 4 w roku 1960 (wg NSP) nie osiągnęło przedwojennej wielkości (w tym 1 – Janów Podlaski – straciło prawa miejskie). W województwie chełmskim w takiej sytuacji było 1 miasto na 3, w województwie lubelskim – 5 na 10, a w zamojskim – aż 4 na 5 (i podobnie jak na obszarze obecnego województwa białkopodlaskiego, jedno z tych miast, tj. Zwierzyniec utraciło prawa miejskie). W ukraińskiej części obszaru analiz najbardziej spadła liczba ludności Uściługu (o 45%), w białoruskiej – Różany (o 25%) i Lachowicz (24%), w polskiej natomiast – Ostrowa Lubelskiego (aż o 63%), a niewiele mniej Łęcznej (o 48%).

Były jednak także miasta po obydwu stronach granicy, które w tym samym czasie wzrosły demograficznie. Jest przy tym charakterystyczne, że największą stopę przyrostu zanotowały największe ośrodki – przede wszystkim miasta wojewódzkie i obwodowe, a także niektóre ośrodki powiatowe i rejonowe. Liczba mieszkańców Łucka wzrosła w latach 1931–1959 o 61%, Brześćcia o 45%, a Lublina o 63%. Spośród innych miast w obwodzie wołyńskim najsilniej wzrosła liczba mieszkańców małego Rożyszcza (o 31%), w obwodzie brzeskim – Baranowicz (aż o 155%), a w czterech obecnych polskich województwach (białkopodlaskim, chełmskim, lubelskim i zamojskim) – Kraśnika (o 75%) i Puław (o 48%). Zwraca uwagę, że najważniejsze – po Łucku – miasto obwodu wołyńskiego i jego główny węzeł kolejowy, czyli Kowel, znalazło się wśród miast o zmniejszonej liczbie ludności. Można się zatem pokusić o tezę, że generalnie miasta obszaru środkowego Bugu utraciły wiele ze swojego potencjału w wyniku wojny – zmniejszając liczbę swojej ludności lub przynajmniej nie rozrastając się w tempie, jakie miałyby miejsce, gdyby nie wojna i jej następstwa. Natomiast te z nich, które już na przełomie lat 50. i 60. miały wyraźnie więcej mieszkańców, nie zawdzięczały tego własnemu potencjałowi, lecz randze administracyjnej (ważnej zwłaszcza w krajach kontrolowanego życia gospodarczego i społecznego), a zwłaszcza centralnie do nich kierowanym inwestycjom. Właśnie wspomniany przykład Kowla może ilustrować skalę spadku znaczenia funkcji transportowej w sytuacji zamkniętej granicy.

W następnym analizowanym okresie, czyli pomiędzy spisami powszechnymi z lat 1959 i 1989 w Związku Sowieckim, a 1960 i 1988 w Polsce, tendencje wzrostu miast najwyraźniej również były determinowane wspomnianymi przesłankami. W latach tych obszar będący przedmiotem analiz rozwijał się jako dwie odrębne części, oddzielone prawie hermetyczną granicą i poddane daleko posuniętej administracyjnej regulacji procesów społecznych i gospodarczych. Był to okres pełnego „rozkwit”, a następnie postępującego strukturalnego kryzysu i wreszcie rozkładu systemu komunistycznego. Tendencje demograficzne w tym okresie są dość podobne do występujących w latach bezpośrednio powojennych. Centralne sterowanie strumieniami środków inwestycyjnych, szczególnie ważne w skutkach przestrzennych w przypadku inwestycji przemysłowych i mieszkaniowych, działało przede wszystkim na korzyść większych (w skali regionu) miast, zwłaszcza ośrodków o ponadlokalnej funkcji administracyjnej. Pewien wpływ na to zjawisko mógł mieć również – na obszarze ówczesnego ZSRR – administracyjny nadzór nad przemieszczeniami ludności i „specjalne traktowanie” strefy nadgranicznej.

W obwodzie brzeskim ludność miast ogółem zwiększyła się pomiędzy spisami powszechnymi z lat 1959 i 1989 średnio 3-krotnie. Było przy tym aż 12 miast (na 28 istniejących w roku 1959), które wzrosły powyżej średniej. Znalazła się wśród nich stolica obwodu – Brześć oraz 9 ośrodków rejonowych. Poza Kamieńcem Litewskim i Stolinem, gdzie indeks wzrostu wyniósł nieco poniżej 2, wszystkie pozostałe miasta rejonowe (w liczbie 14) w tym czasie przynajmniej podwoiły swoją liczbę ludności. Natomiast wśród pozostałych 12 miast w trzech liczba mieszkańców nawet spadła – w skrajnym przypadku (Domaczewo) aż o ponad połowę. Przykład tego miasteczka wskazuje, jak bezsprzecznie negatywny wpływ miał nie tylko sam system koncentrowania sił wytwórczych w większych ośrodkach, ale także odcięcie przez granicę państwową od kontaktów z pobliską Włodawą i unieruchomienie, stanowiących przed wojną główny czynnik aktywizacji, linii kolejowej i drogi. Zapewne w jakimś stopniu podobne czynniki oddziaływały także w Szereszewie – małym miasteczku na wschodnim skraju Puszczy Białowieskiej, leżącym przy martwej gospodarczo od czasów wojny drodze w kierunku Bielska Podlaskiego. Miasto to w latach 1959–1989 straciło około 1/4 swoich mieszkańców.

W obwodzie wołyńskim liczba ludności miast zwiększyła się w latach 1959–1989 2,3 razy, czyli nieco mniej niż na białoruskim Polesiu. Najwyższy wskaźnik przyrostu zanotowano w Łucku, czyli ośrodku regionalnym (blisko 3,5 razy). Pozostałe najważniejsze miasta obwodu – czyli siedziby władz rejonowych – także bez wyjątku zwiększyły swój potencjał demograficzny – najbardziej zaś Kowel, dość mocno uprzednio odczu-

wający skutki wojny. Spośród innych miast najszybciej rósł przygraniczny i powstały po wojnie Nowowołyńsk (2,3 razy), co nie wynikało jednak bynajmniej z położenia względem granicy, lecz z prowadzonej w tym okresie aktywnej eksploatacji złóż węgla kamiennego w pobliżu miasta. Natomiast wśród miast, których liczba ludności spadła, znalazł się m.in., leżący w bezpośrednim sąsiedztwie polskiej granicy, Uściług, położony przed wojną bardzo korzystnie, bo przy drodze z Włodzimierza Wołyńskiego do Hrubieszowa i niewątpliwie odczuwający skutki jej zamknięcia oraz „ochrony” granicy Związku Sowieckiego.

W zachodniej części dorzecza środkowego Bugu, leżącej w granicach Polski, miasta w okresie 1960–1988 rozwijały się w zasadzie nieco wolniej niż na obszarach na wschód od rzeki. Liczba mieszkańców miast wzrosła w ciągu tych lat o 107%, oczywiście przy dość znacznym zróżnicowaniu dynamiki poszczególnych miast. Podobnie jak na obszarze b. ZSRR, w polskiej części również najdynamiczniej rozwijały się miasta pełniące wyższej rangi funkcje administracyjne. W wypadku Polski szczególnym bodźcem wobec trzech miast: Białej Podlaskiej, Chełma i Zamościa, była reforma podziału administracyjnego kraju z roku 1975, wskutek której ośrodki te zyskały status miast wojewódzkich. Stąd też np. Biała Podlaska rosła w omawianym okresie najszybciej ze wszystkich ośrodków miejskich na obszarze obecnego województwa białkopodlaskiego (indeks wzrostu 2,5). Pozostałe dwa – nowe centra wojewódzkie także przynajmniej podwoiły swoją wielkość z roku 1960 – Chełm wzrósł o 104%, a Zamość o 113%. Dynamika przyrostu ludności Lublina była relatywnie niewielka, wyniosła bowiem tylko 1,9. Jednakże miasto to w dalszym ciągu bezwzględnie dominowało w roku 1988 w sieci osadniczej badanego obszaru – będąc ponad 5-krotnie większe od następnego pod względem wielkości Chełma. Miasta średniej wielkości nie zawsze rozwijały się dynamicznie – także po części z powodu reformy administracyjnej z 1975 roku, która odebrała większości z nich status ośrodków powiatowych. Stąd też największą skalę przyrostu zanotowały przede wszystkim niewielkie (w roku 1960) miasteczka, w których zostały ulokowane duże zakłady przemysłowe – Łęczna (indeks wzrostu 8,1), Puławy (3,9) i Biłgoraj (3,3). Indeks wzrostu miast nadgranicznych był nieco niższy od średniego – ludność Terespoła wzrosła o 53%, a Hrubieszowa o 56%, jednak już Włodawa, w której zlokalizowano stosunkowo duży obiekt przemysłowy – o 147%.

Ostatnim analizowanym okresem są lata 1988/1989–1994, podczas których nastąpił upadek ZSRR, a państwa wchodzące w jego skład lub będące w jego strefie wpływów podjęły trudy przebudowy gospodarki w kierunku rynkowym, w różnym tempie zrywając z komunistyczną

centralizacją życia politycznego i społeczno-gospodarczego. Najbardziej spektakularnym w obszarze badań przejawem transformacji politycznej i społeczno-gospodarczej było otwarcie nowych przejść granicznych pomiędzy Polską a Białorusią (Kukuryki, Sławatycze) oraz Polską i Ukrainą (Dorohusk, Hrebenne, Zosin). Z drugiej jednak strony powstała granica państwowa, co prawda, o dosyć dużej przepuszczalności, między białoruskim obwodem brzeskim a ukraińskim obwodem wołyńskim.

Okres lat 1988/1989–1994 jest relatywnie krótki, by mówić o pewnych trwałych tendencjach demograficznych, pokusić się można jednak o kilka uwag. I tak, najszybciej rosła liczba ludności miast obwodu brzeskiego (przyrost o 10%), w dalszej kolejności znalazły się polskie województwa (wzrost o 7%), a na ostatnim miejscu obwód wołyński (o 5%). Wielkości te świadczą o tym, że w porównaniu z poprzednim okresem lat 1960–1988/1989 średnioroczne tempo wzrostu liczby ludności miejskiej spadło przeszło 3-krotnie w przypadku obwodu brzeskiego i części polskiej badanego obszaru, a przeszło 4-krotnie dla obwodu wołyńskiego.

W obwodzie brzeskim najszybciej przyrastała liczba ludności w średniej wielkości mieście rejonowym, jakim jest Bereza Kartuska (o 38%), w większości pozostałych miast utrzymał się natomiast wzrost liczby zaludnienia w granicach 5% (in plus lub in minus wobec średniej obwodowej), jedynie w czterech (Domaczewo, Łuniniec, Różana, Szerszów) odnotowano spadek.

W obwodzie wołyńskim natomiast około 3-krotnie szybciej od średniej obwodowej dla miast rozwijały się 4 małe miasta (Kamień Koszyrski, Lubieszów, Lubliniec, Ratno). Wysoką dynamiką charakteryzował się też Łuck (wzrost o 11%). Ubytki ludności miały miejsce w 6 małych miastach (Beresteczko, Kołki, Marianówka, Ołyka, Sienkiewiczówka, Torczyn). Powstał też nowy rejon – szacki, jednak nowe funkcje administracyjne nie wywołały znacznego rozwoju demograficznego jego stolicy – Szacka.

W części polskiej najwyższą dynamikę wzrostu zaludnienia (o 27%) odnotowano w Łęcznej (województwo lubelskie), stanowiącej zaplecze mieszkalne kopalni węgla kamiennego w Bogdance. Niższe tempo wzrostu (9–12%) charakteryzowało trzy „nowe” miasta wojewódzkie (Biała Podlaska, Chełm, Zamość). Zmniejszenie liczby mieszkańców nastąpiło tylko w jednym mieście województwa lubelskiego – Ostrowie Lubelskim. Natomiast w województwie zamojskim prawa miejskie otrzymały trzy miejscowości: Frampol, Krasnobród, Zwierzyniec.

Podsumowując całość rozważań można stwierdzić, że w okresie przed II wojną światową każda z trzech części obecnego pogranicza polsko-ukraińsko-białoruskiego, wykazywała z pozostałymi silne więzi funkcjonalno-przestrzenne. Istniała pewna asymetria w poziomie rozwoju, na

korzystać części zachodniej i południowej, w dużym stopniu uwarunkowana lepszymi warunkami fizjograficznymi. W wyniku działań II wojny światowej oraz powstania, po jej zakończeniu, dwóch państw komunistycznych, wspomniane wcześniej więzi uległy rozerwaniu, a obszar badań przedzielony został bardzo szczelną granicą. Zaczęły przeważać siły odśrodkowe. Podstawą rozwoju wielu miast, często pozbawionych leżącego po drugiej stronie granicy zaplecza, stały się funkcje administracyjne, a także funkcje przemysłowe, w miejsce handlowych czy komunikacyjnych. Część miast, leżących w bezpośredniej strefie przygranicznej, pozbawionych jakichkolwiek podstaw rozwoju nabrała charakteru depresyjnego.

Przemiany polityczne i społeczno-gospodarcze, jakie zachodzą w Europie Środkowo-Wschodniej od przełomu lat 80. i 90., a szczególnie upadek ZSRR i wzrost przepuszczalności dawnej granicy polsko-radzieckiej stały się impulsem rozwoju obszaru nadbużańskiego. O przewadze sił dośrodkowych nad odśrodkowymi świadczy choćby lawinowo rosnący ruch na coraz to nowo otwieranych przejściach granicznych. Co prawda badany obszar został dodatkowo przedzielony granicą białorusko-ukraińską, jednak należy żywić nadzieję, że granica ta nie będzie dzielić, tak jak skutecznie robiła to przez około 45 lat, granica polsko-radziecka. Trudno jest – jak na razie – ocenić demograficzno-osadnicze skutki przemian zachodzących w ostatnich latach.

Z A Ł A C Z N I K

Tab. 1. Zaludnienie województw/obwodów i ich stolic w latach 1931–1994
Population density in provinces/districts and their chief towns in 1931–1994

Obszar		1931	1959/1960	1988/1989	1994
		w tysiącach osób			
Obwód brzeski	razem	1132,2*	1182,0	1454,3	1517,7
	miasta	148,8*	283,7	838,7	922,9
	wieś	983,4*	898,3	615,6	594,8
	Brześć	50,7	73,6	259,0	294,3
Obwód wołyński	razem	2085,6**	892,8	1063,4	1075,2
	miasta	252,5**	231,2	531,3	558,3
	wieś	1833,1**	661,6	532,1	516,9
	Łuck	36,7	57,3	197,7	218,6
Województwo białkopodlaskie	razem	–	272,7	303,5	309,7
	miasta	–	49,3	105,5	115,4
	wieś	–	223,4	198,0	194,3
	Biała Podlaska	17,5	20,5	50,8	56,1

Województwo chełmskie	razem	–	213,6	245,0	250,1
	miasta	–	51,9	102,1	109,0
	wieś	–	161,7	142,9	141,1
	Chełm	29,2	31,1	63,5	69,0
Województwo lubelskie	razem	2116,2***	737,0	1008,8	1025,1
	miasta	399,7***	281,5	577,2	606,9
	wieś	1716,5***	455,5	431,6	418,2
	Lublin	112,5	182,9	339,9	352,5
Województwo zamojskie	razem	–	466,1	490,3	494,0
	miasta	–	61,4	134,3	153,5
	wieś	–	404,7	355,9	340,6
	Zamość	24,3	27,8	59,1	66,0

*dotyczy województwa poleskiego w granicach z 1931 roku, **dotyczy województwa wołyńskiego w granicach z 1931 roku, ***dotyczy województwa lubelskiego w granicach z 1931 roku

SUMMARY

The article outlines the current state of and transformations in the network of settlements of today's Polish-Ukrainian-Belarussian border zone. A very tight national border, established after the Second World War, which eliminated almost all potential social and economic links is an entirely new phenomenon. In the last few centuries the whole area was under administration of a single uniform political structure – Poland or Russia.

In that time the flow of people and capital was unrestricted in any way or form. The only obstacles to unhampered economic relations until 1939 were natural barriers, lack of adequate infrastructure and periodic warfare. Before the Second World War each constituent part of the present Polish-Ukrainian-Belarussian border zone demonstrated very close functional and physical links with one another. Strong links between individual settlements are evidenced by a great number of communication routes – roads, railway lines and even small wooden bridges on the Bug.

For the 20 years of the 2nd Republic of Poland, existing regional and local links facilitated the gradual disappearance of the natural obstacle to integration i.e. the Bug river. Some projects were established in those years, calling for the establishment of a new administrative unit, located on both banks of the middle part of the river.

The division of the area between two communist countries, after World War II, resulted in a rapid and almost complete disappearance of all links between major towns and rural districts. Some towns were deprived of their immediate surrounding. Some of the road and railway lines were liquidated. The urban network was seriously affected by the establishment of a border on the Bug. The development of the towns was fostered by administrative and industrial functions which replaced the traditional trading and

communication routes. The towns situated in the proximity to the border zone, deprived of any opportunities for growth, suffered decline.

Recent transformations of Central and Eastern Europe have become a booster for the development of the area located along the Bug river. But the time elapsed since the introduction of the new system does not allow yet to determine the results of the transformations.